
ЛІРЫЧНАЯ ПАЭЗІЯ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ: ПРЫЁМЫ ТВОРЧАГА НАВУЧАННЯ

Русілка В.І.

*Установа адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава»,
Рэспубліка Беларусь*

Прынцып гуманізацыі літаратурнага навучання прадугледжвае давер, павагу да чытача, яго здольнасцей і творчых магчымасцей. Яго рэалізацыя ў школьнай практыцы немагчыма без паступовага і сістэматычнага далучэння вучняў да літаратурнай творчасці.

Мэта артыкула: сістэматызаваць прыёмы творчага навучання паэзіі і вылучыць найбольш аптымальныя з іх.

Матэрыял і метады. Аб'ектам даследавання ў артыкуле сталі як прапанаваныя ў школьных вучэбных дапаможніках па беларускай літаратуры, так і выпрацаваныя аўтарам у школьнай практыцы выкладання літаратуры творчыя заданні па аналізе вершаў, самастойныя

творчыя работы вучняў. У навуковым аналізе выкарыстаны прыёмы апісальна-аналітычнага метаду, назіранне за школьнай практыкай і абагульненне.

Вынікі і іх абмеркаванне. Сістэматызаваны заданні творчага характару, якія мэтазгодна выкарыстоўваюць на ўроках і факультатывных занятках па беларускай літаратуры.

Заклучэнне. Заданні творчага характару развіваюць эмацыянальную сферу вучняў, ўзмацняюць зацікаўленасць нацыянальным прыгожым пісьменствам, паглыбляюць ўзровень школьнага літаратуразнаўчага аналізу, што дае грунт для арыгінальнай мастацкай творчасці.

Ключавыя словы: прыёмы аналізу верша, заданні творчага характару, развіццё творчых здольнасцей вучняў.

LYRIC POETRY AT BELARUSSIAN LITERATURE CLASSES: METHODS OF CREATIVE TEACHING

Rusilko O.I.

*Education establishment «Vitebsk State University named after P.M. Masharov»,
Republic of Belarus*

The humanization principle implies trust, respect to a reader, his abilities and creative possibilities. Its realization in school practice is impossible without consistent and systematic introduction of pupils to literary creative work.

Aim of the article: to systematize the methods of creative teaching of poetry and distinguish the most appropriate from them.

Material and methods. The object of this research was not only creative tasks concerning the analysis of verses, pupils' original works introduced in Belarussian Literature school-books, but also tasks worked out by the author during his school practice. The author used the descriptive-analytical method, school practice observation and generalization in this scientific analysis.

Results and their discussion. The author systematized creative tasks which can be used appropriately at Belarussian literature classes and facultatives.

Conclusion. Creative tasks develop pupils' emotional sphere, strengthen interest in national writing, deepen the level of school literature analysis, than results in original creative work.

Key words: methods of verse analysis, creative tasks, development of pupils' creative abilities.

Прынцып гуманізацыі літаратурнага навучання прадугледжвае давер, павагу да чытача, яго здольнасцей і творчых магчымасцей. Яго рэалізацыя ў школьнай практыцы немагчыма без паступовага і сістэматычнага далучэння вучняў да літаратурнай творчасці.

Мэта артыкула: сістэматызаваць прыёмы творчага навучання паэзіі і вылучыць найбольш аптымальныя з іх.

Матэрыял і метады. Аб'ектам даследавання ў артыкуле сталі як прапанаваныя ў школьных вучэбных дапаможніках па беларускай літаратуры, так і выпрацаваныя аўтарам у школьнай практыцы выкладання літаратуры творчыя заданні па аналізе вершаў, самастойныя творчыя работы вучняў. У навуковым аналізе выкарыстаны прыёмы апісальна-аналітычнага метаду, назіранне за школьнай практыкай і абагульненне.

Вынікі і іх абмеркаванне. Спасцігаючы законы літаратуры, вучань развівае не толькі рэпрадуктыўныя, узнаўляльныя ўменні, але і творчыя здольнасці. Ён павінен свядома, актыўна ўспрымаць тыя веды, якія даюць яму настаўнік, падручнік, кнігі, і быць далучаны, па меры сваіх магчымасцей, да культуратворчай дзейнасці, што можа выяўляцца праз творчыя заданні на ўроках літаратуры і прадметах эстэтычнага цыклу,

а таксама праз пазакласную працу ў літаратурных гуртках, аб'яднаннях і індывідуальную літаратурна-мастацкую дзейнасць. Творчы прынцып літаратурнай адукацыі робіць больш плённым і глыбокім вывучэнне мастацкага твора, а вера ў магчымасці вучня найлепшым чынам развівае патэнцыял асобы, стымулюе духоўнае самапазнанне. Толькі пры ўмове творчага літаратурнага навучання можна вырашыць асноўную мэту сучаснага вывучэння літаратуры: выхаваць асобу з самастойным мысленнем і выяўленымі крэатыўнымі магчымасцямі, для якой мастацтва – крыніца пастаяннага духоўнага самаўдасканалення і развіцця.

Заданні творчага характару неабходна практыкаваць ужо на ўроках знаёмства з біяграфіяй паэта, задача якіх – спасціжэнне “тайны асобы”, характару, лёсу, жыццёвай і грамадзянска-эстэтычнай пазіцыі аўтара. Мэтазгодна не чытаць вучням лекцыю і не раскадваць пра жыццёвы і творчы шлях, а пабудаваць урок у форме, адпаведнай зместу, – як літаратурна-музычную кампазіцыю па падобраных вучнямі вершах, у якіх адбіўся пэўны этап жыцця аўтара. Добрыя магчымасці для такіх урокаў дае творчасць Я. Коласа, А. Куляшова, М. Танка, П. Панчанкі, П. Броўкі, Р. Барадуліна. Матэрыял таксама можна падаць у форме завочнай экскурсіі на радзіму паэта. Такі ўрок прадугледжвае тры асноўныя абавязковыя кампаненты: 1) слова “экскурсавода” (настаўніка або вучняў), у якое ўключаны ўрыўкі з твораў паэта; 2) зрокавы рад: фатаграфіі, літаратурна-краязнаўчая карта, слайды, карціны, відэазапісы, урыўкі з кінафільмаў і г.д.; 3) гукавае афармленне: музычны лейтматыў ці эпіграф, любімая музыка паэта, песні на словы гэтага аўтара і г.д. Варта даць заданне вучням ў час экскурсіі весці дзёнік літаратурнага падарожжа, у якім будуць зафіксаваны “прыпынкі” і звязаны з імі асноўны фактычны матэрыял.

Мастацкі аналіз паэзіі паглыбляе чытацкую культуру, выходзіць эстэтычны густ, узбагачае эмацыянальны свет, але магчыма гэта, на наш погляд, толькі пры адной умове: спасціжэнне верша павінна быць сапраўды мастацкім і адпавядаць вывучаемаму твору па эмацыянальным напружанні, нават па стылі маўлення настаўніка і вучняў. Вывучэнне лірыкі будзе плённым тады, калі грунтуецца на канцэпцыі “сотворчества” (А. Патабня) чытача, калі настаўнік і вучань не раскладаюць верш на кампаненты, а пераствараюць яго мікра- і макравобразную структуру следам за паэтам, раскрываюць, тлумачаць асацыятыўныя сувязі слоў і вобразў, захапляюцца трапнасцю выразаў і афарыстычнасцю, глыбінёй паэтычнага слова. Праз спасціжэнне падтэксту ў вершы, яго ўмоўнасці, што раскрывае вялікія магчымасці для работы творчага чытацкага ўяўлення, рэмінісцэнцый і алузій, якімі шчодро насычана паэтычная мова, вучні падключаюцца да скарбаў агульначалавечай культуры, у яе кантэксце асэнсоўваюць мастацкі твор. Гэта менавіта спасціжэнне, а не проста аналіз верша, бо грунтуецца яно на разуменні вышэйшай прыроды лірыкі як найбольш суб'ектыўнага роду літаратуры, арыентаванага разам з тым на выяўленне ўсеагульнага душэўнага жыцця.

Да прыёмаў, якія не разбураюць верш на “мастацкія сродкі”, а стымулююць стварэнне, услед за паэтам, адпаведных мастацкіх вобразаў, можна аднесці наступныя заданні сінтэзуючага характару.

1. Супастаўленне верша і адпаведных дзёнікавых матэрыялаў, фактаў. Гэты прыём дае добры грунт для цэласнага аналізу твора, дазваляе глыбей асэнсаваць задуму аўтара. Можна супаставіць вершы М. Танка і яго дзёнік “Лісткі календара”, верш М. Багдановіча “Слуцкія ткачыкі” і яго фактычную аснову, рэальную жыццёвую трагедыю Мілая Шмырова і яе асэнсаванне ў “Баладзе аб чатырох заложніках” А. Куляшова.

2. Супастаўленне біяграфіі паэта і гісторыі напісання верша таксама дае багатыя магчымасці для творчага аналізу паэзіі. Прыкладам можа быць гісторыя напісання верша

А. Куляшова “Бывай” і вобраз Алесі ў творчасці паэта, біяграфія Якуба Коласа і яго паэзія, аўтабіяграфічныя вершы П. Панчанкі, М. Танка, верш Р. Барадуліна “Бацьку”.

3. Супастаўленне розных варыянтаў верша, якія сведчаць пра пошукі слова, вобраза – творчы прыём навучання паэзіі, які не разбурае верш. Вучням цікава прасачыць, як шукаў патрэбныя словы для верша “Лён” Янка Купала, як працаваў над вершам “Мая Бяседзь” А. Куляшоў, як на працягу ўсяго жыцця ён перапрацоўваў верш “Бывай”.

4. Параўнанне арыгіналу верша і яго перакладу на іншыя мовы, найперш на рускую, дазваляе глыбей асэнсаваць вобразную структуру твора і яго нацыянальную спецыфіку. Найбольш яскравы прыклад для такой працы – твор Янкі Купалы “А хто там ідзе?”. Унікальная кніга аднаго верша змяшчае яго пераклады на 82 мовы свету. Мэтазгодна параўнаць з арыгіналам найперш пераклад на рускую мову, зроблены М Горкім, а таксама, у залежнасці ад знаёмай вучням мовы, на англійскую, нямецкую, французскую, іспанскую (пераклады адпаведна В. Рыч, Э. Котмаер, Луі Аранона, Х.Р. Масалівера), вылучыць прыклады ўдалага ці няўдалага перастварэння вобразаў. Выдатны матэрыял для аналізу дае таксама параўнанне верша М. Багдановіча “Слуцкія ткачыхі” і яго перакладу на рускую мову, зробленага М. Ісакоўскім, верша М. Багдановіча “Цёплы вечар, ціхі вецер, свежы стог...” і яго перакладаў на рускую мову, зробленых А. Пракоф’евым і Б. Спрычанам. Дадатковую арыгінальнасць гэтым заданням надае азнаямленне з аўтарскім варыянтам верша на рускай мове.

5. Параўнанне некалькіх вершаў паэта на адну і тую ж тэму дае магчымасць прасачыць яе індывідуальнае асэнсаванне аўтарам ў розныя перыяды літаратурнай творчасці і тыя прычыны, якія мяняюць гэтае асэнсаванне. Асобныя тэмы (найчасцей з’явы прыроды) становяцца пэўным псіхаэмацыянальным “кодам” душэўнага стану аўтара. Гэты “код” можа суадносіцца з пастаяннымі рысамі характару паэта альбо мяняцца з часам (напрыклад, вобраз восені, хмарак, дарогі ў паэзіі Якуба Коласа).

6. Супастаўленне вершаў розных паэтаў на адну і тую ж тэму дапамагае вучням зразумець, што пры адносна невялікім коле вечных для паэзіі тэм існуе выдатная магчымасць для выяўлення творчай індывідуальнасці нават праз традыцыйнае (вершы М. Танка, П. Броўкі, П. Панчанкі, Л. Галубовіча з аднолькавай назвай “Паэзія”, разгляд якіх прапануе праграма па беларускай літаратуры ў 7 класе, вершы на тэму Вялікай Айчыннай вайны ў паэзіі А. Куляшова, М. Танка, П. Панчанкі, П. Броўкі і інш.)

7. Складанне “хрэстаматыі” з твораў паэта – прыём, які прадугледжвае: а) падбор вучнямі лепшых рэпрэзентатыўных твораў паэта; б) чытанне на памяць верша, якім вучань прапануе дапоўніць школьны падручнік; в) аргументацыю сваёй прапановы.

8. Разгорнутае маналагічнае выказванне паводле афарыстычных радкоў верша дазваляе глыбей асэнсаваць філасофскі змест твораў і ўключыць вобразы і выразы паэта ў вусную мову вучняў. Афарыстычныя радкі можа падабраць настаўнік і напісаць іх на картках для індывідуальнага задання, альбо гэта могуць зрабіць вучні самастойна.

9. Параўнанне верша і музычнага твора на яго аснове – арганічны прыём працы, бо лірыка генетычна мела і мае музычную аснову (памер верша – тая яго “мелодыя”, якую можна ўзмоцніць шляхам скандавання і дырыжыравання). Пры вызначэнні рытмічнай асновы і для асэнсавання меладычнай прыроды лірыкі неабходна выкарыстоўваць песні, напісаныя на словы беларускіх паэтаў. Большасць лірычных вершаў, змешчаных у падручніку, сталі беларускай песеннай класікай: “Слуцкія ткачыхі” (музыка М. Равенскага), “Зорка Венера” (музыка С. Рак-Міхайлоўскага), “Спадчына”, “Алеся” (музыка І. Лучанка), “Ты мне вясною прыснілася” (музыка Ю. Семянякі) і інш. Параўноўваючы песні і вершы, вучні вызначаюць асаблівасці іх

гучання, інтанацыі, заўважаюць магчымыя адрозненні ў тэкстах і тлумачаць іх прычыны, глыбей адчуваюць генетычную сутнасць музыкі і лірыкі.

10. Выкарыстанне твораў жывапісу пры вывучэнні паэзіі дапамагае стварыць адпаведную эмацыянальную атмасферу і аптымальна арганізаваць такі від працы, як вуснае славеснае маляванне. Супастаўляючы творы выяўленчага мастацтва і вершы, вучні звяртаюць увагу на спецыфіку іх вобразнасці, шукаюць блізкія асацыяцыі, жанравае падабенства (найперш, вядома, пры вывучэнні пейзажнай лірыкі, калі вучням прапануецца падабраць блізкі твор пейзажнага жывапісу і аргументаваць свой выбар). Заданні такога роду дапамагаюць лепш арганізаваць вуснае славеснае маляванне як творчы метады дзейнасці на ўроку. Заданні падручніка пры вывучэнні твора В. Зуёнка “Над зямлёю шугае верасень” прапануюць параўнаць уражанні ад музыкі (п’еса “Верасень” са зборніка П.І. Чайкоўскага), твораў пейзажнага жывапісу і верша і вылучыць агульныя вобразна-выяўленчыя сродкі. Гэта паглыбляе культуралагічную аснову літаратурнага навучання.

11. Эфектыўныя прыёмы, якія стымулююць уласную вершатворчасць вучняў, – дапісванне апошняга радка ці страфы верша і напісанне верша на зададзеную тэму па апорных рыфмах альбо без іх. Дапісванне верша, для якога найбольш падыходзяць філасофскія вершы, пабудаваныя па схеме разважання: тэзіс–аргументы–вывад, дапамагае акцэнтаваць увагу на галоўнай думцы твора. Напісанне верша на зададзеную тэму па апорных рыфмах ці без іх выкарыстоўваецца як індывідуальнае самастойнае заданне для вучняў са здольнасцямі да вершаскладання і таксама павышае ўвагу да створаных паэтам вобразаў.

Добры плён даюць заданні на дапісванне і напісанне твора пры вывучэнні класічных, “цвёрдых” форм лірыкі. Так, пры азнаямленні з паняццем “трыялет” у 8 класе вучням прапануецца напісаць верш адпаведнай формы па схеме і апорных, ключавых радках з твора Сяргея Чыгрына:

1. Чыстая, вясёлая вада
2. З красавіцкім сонейкам у згодзе.
3. ...
4. Чыстая, вясёлая вада.
5. ...
6. ...
7. Чыстая, вясёлая вада
8. З красавіцкім сонейкам у згодзе.

Пасля размовы пра змест будучага верша, асаблівасці яго рытмікі і рыфмоўкі вучні атрымліваюць дамашняе заданне дапісаць трыялет, якое выконваюць па жаданні. На наступным уроку, пасля агучвання вучнёўскіх спроб, настаўнік чытае трыялет С. Чыгрына поўнацю і гаворыць пра адметнасці яго зместу і формы.

Спрабуючы свае сілы ў напісанні вершаў, вучні з большай цікавасцю, адказнасцю і ўвагай ставяцца да кожнага слова і вобраза ў тых творах, якія вывучаюцца на ўроках. Неабходна, аднак, памятаць, што выкарыстоўваць гэтыя прыёмы трэба далікатна. Вучні павіны разумець розніцу паміж спробамі вершаскладання і сапраўднай паэзіяй. З гэтай мэтай выкарыстанне названых прыёмаў абавязкова павінна завяршацца мастацкім чытаннем твора, на аснове якога была арганізавана вучнёўская праца.

Заклучэнне. Заданні творчага характару развіваюць эмацыянальную сферу вучняў, ўзмацняюць зацікаўленасць нацыянальным прыгожым пісьменствам, паглыбляюць ўзровень школьнага літаратуразнаўчага аналізу, што дае грунт для арыгінальнай мастацкай творчасці.